

Ювілейна сесія Загальних зборів Національної академії наук України, присвячена 150-річчю від дня народження академіка В.І. Вернадського

12 березня 2013 р. виповнилося 150 років від дня народження великого вченого, громадського діяча й організатора науки, першого президента Української академії наук академіка Володимира Івановича Вернадського. Центральною подією з відзначення цієї дати в Україні стала ювілейна сесія Загальних зборів Національної академії наук України, що відбулася у Великому конференц-залі НАН України. Там же була розташована експозиція «В.І. Вернадський. 150 років від дня народження».

У сесії взяли участь президент НАН України академік Б.Є. Патон, прем'єр-міністр України, чл.-корр. НАН України М.Я. Азаров, голова Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України академік НАН України В.П. Семиноженко, міністр освіти і науки України, академік Національної академії правових наук Д.В. Табачник, керівник Головного управління з питань гуманітарного розвитку Адміністрації Президента України, академік Академії мистецтв України Ю.П. Богущкий, віце-президент НАН України, голова секції фізико-технічних і математичних наук академік А.Г. Наумовець, віце-президент НАН України, голова Комісії з наукової спадщини академіка В.І. Вернадського академік А.Г. Загородній, головний учений секретар НАН України академік В.Ф. Мачулін, віце-президент РАН іноземний член НАН України М.П. Лавров, інші члени НАН України, представники наукової громадськості та засобів масової інформації.

Відкрив сесію президент НАН України академік Б.Є. Патон, який у вступному слові охарактеризував загальне значення спадщини В.І. Вернадського як ученого, мислителя, організатора Академії, значна частина життя якого пройшла в Україні, а творчі здобутки ввійшли у скарбницю світової цивілізації. Як зазначив Б.Є. Патон, В.І. Вернадський збагатив науку новими досягненнями в галузі мінералогії, геології, кристалографії, радіогеології; синтезував хімію, геологію і біологію, створивши біогеохімію; розробив учення про живу речовину, біосферу та ноосферу. У роки громадянської війни він очолив організацію Академії наук, і в складних дискусіях перемогла його позиція, що Академія повинна бути державною організацією з системою науково-дослідних установ, наукова робота яких повинна йти в тісному зв'язку з практикою; особливе значення в цьому відношенні мало створення В.І. Вернадським Комісії з вивчення природних багатств. На завершення промови Б.Є. Патон вказав на велике значення здійснюваного

Академією видання праць, які сприятимуть актуалізації та популяризації спадщини В.І. Вернадського.

Прем'єр-міністр України М.Я. Азаров у своєму виступі відзначив, що Україна належить до невеликого кола держав, здатних здійснювати наукові дослідження найвищого рівня; у низці наукових напрямів наша держава може претендувати на світове лідерство. Сьогодні НАН України грає ключову роль в організації наукової діяльності в Україні і забезпечує досить високі позиції нашої держави в міжнародних рейтингах. За даними Світового економічного форуму в Давосі, Україна посідає 25 місце за показниками кадрового потенціалу науки та інженерії. Агентство Bloomberg віддело Україні 42 позицію серед найбільш інноваційних країн світу. Прем'єр-міністр підкреслив, що в сучасних умовах, коли економічний розвиток забезпечується передусім впровадженням нових технологій та інновацій, наука стала справжнім стратегічним ресурсом. У тому, що Україна впродовж багатьох десятиліть була і залишається державною великою науки, величезна заслуга належить В.І. Вернадському. «Вражаюче, як багато масштабних звершень може вмістити одне людське життя, наскільки глибокою і всеохоплюючою може виявитися духовна спадщина однієї людини... Вченням про ноосферу він заснував не просто нові напрямки природничих наук, а сприяв формуванню нового погляду на природу в цілому, нового типу природознавства». Спадщина академіка В.І. Вернадського стала наріжним каменем української державності, забезпечила Україні місце серед країн із значним потенціалом економічного росту. На жаль, за роки незалежності Україна не змогла здійснити повномасштабну модернізацію економіки відповідно до вимог часу та можливостей вітчизняної науки. Але, за словами М.Я. Азарова, в останні роки уряд прийняв низку рішень у напрямку активізації технологічного розвитку економіки, оснований на форсованому впровадженні результатів наукових досліджень. Кабінет Міністрів розробив Програму активізації економіки на 2013—2014 рр., яка передбачає імпортозаміщення, розвиток експорту і ґрунтується на розвитку наукоємного сектору. Мається на увазі, зокрема, активізація розробок у галузі фармакології, будівництва нових фармацевтичних виробництв, налагодження виробництва радіофармацевтичних препаратів і медичного обладнання. Участь Академії надзвичайно важлива в галузі енергозбереження, літакобудування, ракетобудування тощо. Прем'єр-міністр підкреслив,

що програма модернізації економіки є відкритою для інновацій, нових проектів і закликав до участі в ній. Наприкінці доповіді він констатував, що сьогодні Україна знаходиться в поворотній точці розвитку: або відійти на периферію, або виконати свій обов'язок перед минулим, переломити ситуацію й перейти до прогресу.

У час свого виступу М.Я. Азаров зачитав також вітання Президента України В.Ф. Януковича, де, зокрема, сказано: «Постать академіка Вернадського є унікальною. Він став творцем біогеохімії та вчень про біосферу й ноосферу. Ним було закладено новий світогляд про нерозривну єдність усього живого й неживого на Землі, про людину та її зв'язок із космосом. Упевнений, що творче надбання та життєвий шлях В.І. Вернадського і надалі надихатимуть його послідовників на нові перемоги в ім'я прогресу та вирішення актуальних проблем сьогодення».

На адресу ювілейної сесії надійшли також вітання Голови Верховної Ради України В.В. Рибак та Генерального директора ЮНЕСКО І.Г. Бокової, які зачитав академік А.Г. Наумовець. Голова Верховної Ради України В.В. Рибак у вітанні зазначив, що створена В.І. Вернадським Академія наук України «на всіх етапах свого існування і діяльності ... користувалася і користується величезним авторитетом у суспільстві, успішно виконуючи покладену на неї масштабну науково-просвітницьку місію. Упевнений, що Національна академія наук як найавторитетніша і найповажніша вітчизняна наукова установа буде і надалі наполегливо сприяти розширенню духовних та інтелектуальних обривів Української держави». Генеральний директор ЮНЕСКО Ірина Бокова у своєму вітанні підкреслила: «Володимир Вернадський був піонером наукового й соціального мислення... У час глобальних змін ми повинні працювати, щоб повністю розкрити силу людської винахідливості й наукових інновацій... Спадщина Вернадського показує нам, як це можна зробити. Його праця залишається сьогодні джерелом натхнення для всіх. Створення і поширення наукових знань, можливо, ще ніколи не було настільки важливим. Це мета всієї роботи ЮНЕСКО щодо розвитку співробітництва в галузі освіти, науки, культури, комунікацій та інформації з метою вкорінення ідеї захисту миру у свідомості чоловіків і жінок на основі солідарності та інтеграції». Вітання надійшло також від іноземного члена НАН України з Китаю Сінь Юань Лю.

Почесну місію покладання квітів до пам'ятника В.І. Вернадського сесія доручила делегації у складі академіків НАН України М.В. Поповича і А.Г. Білоуса та чл.-кор. НАН України О.М. Пономаренка.

Головний учений секретар НАН України академік В.Ф. Мачулін зачитав Постанову Президії НАН України від 12.12.2012 про присудження вищої нагороди НАН України, заснованої рівно 10 років

тому — Золотої медалі ім. В.І. Вернадського, — ректору Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського академіку НАН України М.В. Багрову та іноземному члену НАН України віце-президенту Російської АН Н.П. Лавьорову. Оскільки за станом здоров'я М.В. Багров не був присутній на сесії, з лауреатського промовою виступив тільки Н.П. Лавьоров.

Доповідь «Інтернаціоналізація ядерного паливного циклу в режимі стримування розповсюдження критичних ядерних технологій і матеріалів» академік М.П. Лавьоров присвятив актуальним проблемам ядерної безпеки та іншим питанням розвитку атомної енергетики на нових основах, зв'язавши це зі спадщиною В.І. Вернадського. Він відзначив, що в Російській АН з виключною повагою ставляться до В.І. Вернадського. Нема жодного іншого вченого, крім М.В. Ломоносова, якого б так вшанувала держава. Зараз готується до видання повне зібрання його творів, у якому тільки листи займають 7 томів. Ця робота продовжувалась 15 років, її ініціатором був академік О.Л. Яншин. В.І. Вернадський був одним з організаторів радянського атомного проекту. Коли він розробив відповідні пропозиції та виніс їх на обговорення в червні 1940 р., П.Л. Капиця, Ю.Я. Іоффе, С.І. Вавилов не підтримали його, вважаючи в той час, що це — тема віддаленого майбутнього. Тому В.І. Вернадський попросив, щоб у проект увійшли молоді неупереджені вчені, якими стали І.В. Курчатов, Ю.Б. Харитон, Д.І. Шербаков, А.П. Александров та ін. Ці та інші цікаві факти можна почерпнути з підготовленого в Росії багатотомного зібрання документів з історії атомного проекту. А ще в 1910 р. В.І. Вернадський після поїздки в Європу виступив з питань дослідження радіоактивності на Загальних зборах Імператорської академії наук. Він виголосив приголомшливі слова: людина вперше отримала можливість користуватися невичерпним джерелом енергії, але чи зможе людство в майбутньому правильно ним скористатися? У цьому контексті надзвичайно важливою є проблема інтернаціоналізації ядерного палива з урахуванням проблем безпеки та стримування розповсюдження ядерних технологій. Інтернаціоналізацію ядерного паливного циклу доповідач визначив як розробку рішень, які створюють можливість займатися цією проблемою кільком десяткам країн. Збагачення урану та переробка відробленого ядерного палива (це називається чутливими ядерними технологіями та чутливими матеріалами) веде до можливості створення ядерної зброї. Тому виникає протиріччя між необхідністю інтернаціоналізації та вимогами безпеки. (Ця проблема постає вже біля витоків атомного проекту: для реактора не вистачало 500 тонн урану, які були отримані з інших держав). Вирішення цієї проблеми потребує колосальних зусиль як політичного і правового, так і науково-технічного характеру. До 2020-х років бага-

то діючих реакторів буде виведено з експлуатації, до 2050-х будуть введені нові типи атомних установок. Уже створено мобільні реактори, які можна перевозити з місця на місце. Розробляються реактори на використаних відходах. Удвічі збільшиться потужність реакторів. Ці технічні рішення сприятимуть створенню нових ядерних систем, які можна буде безпечно поширювати по світу. Сили, задіяні в розвитку атомної енергетики, здатні створювати умови, потрібні для вирішення подібних проблем.

Вище-президент НАН України А.Г. Загородній розпочав свою ґрунтовну доповідь, присвячену системному викладу спадщини В.І. Вернадського, процитувавши слова О.Є. Ферсмана, сказані після кончини В.І. Вернадського 1945 р.: знадобиться багато років напруженої праці, щоб з'ясувати дійсне значення його спадщини. Це і є завданням Комісії НАН України з наукової спадщини академіка В.І. Вернадського, керованої доповідачем. Детально розглянувши внесок ученого в різні галузі науки, він особливу увагу приділив системному та динамічному підходу В.І. Вернадського до пізнання. Статистичну науку В.І. Вернадський замінив на динамічну, і не тільки в галузі геології (генезис і онтогенія мінералів тощо). Значне місце в доповіді приділено розвитку наукових напрямів, які сходять до ідей В.І. Вернадського, як біогеохімічний метод пошуку родовищ, розвиток альтернативної енергетики, прогнозування пошуку мінералів, комплексне використання сировини, застосування відходів тощо. Завдання людства В.І. Вернадський бачив у досягненні гармонійних стосунків з біосферою. Особливо цікавою була частина доповіді, присвячена темі «Вернадський і сучасна фізика». В.І. Вернадський одним з перших зрозумів значення досліджень атому, започаткував георадіологію, передбачив можливість утворення гелію в земній кулі, вказав на подальшу залежність економічного добробуту країн від покладів урану, поставив питання про розумне використання атомної енергії, започаткував новий етап розвитку кристалографії з урахуванням фізичних властивостей речовини, ґрунтовно розробив учення про симетрію. Низка сучасних теоретико-фізичних уявлень (наприклад, про вакуум як середовище зі збудженим станом, про можливість зародження Всесвіту з вакууму, про можливий зв'язок темної матерії і темної енергії з вакуумом) має деяке відношення до уявлень В.І. Вернадського стосовно матерії, простору і часу. На завершення доповідач подякував усіх, хто брав участь у виданні ювілейного академічного зібрання творів В.І. Вернадського, назвавши це «титаничною працею».

Генеральний директор Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського академік НАН України О.С. Онищенко розповів про внесок В.І. Вернадського в гуманітарні науки та заснування ним Національної бібліотеки України, яка, за задумом В.І. Вер-

надського, повинна бути при Академії, збирати все, що вийшло в світі українською мовою, все написане українцями та все про Україну. Зараз фонд бібліотеки складає 15 млн 200 тис. примірників, має електронних сайт, який користується високою популярністю. Наукова спадщина В.І. Вернадського сповнена ідеями соціогуманітарного плану. Він розробив учення про автотрофність людства і вважав, що становлення автотрофної епохи цілком змінить суспільство. Допповідач підкреслив: не суспільно-політичні революції, глобалізація тощо, а саме автотрофність. В.І. Вернадський говорив, що майбутнє він відчуває більше, ніж минуле. Глибинно й масштабно він підходив до розвитку культури, свободи і прав людини, етики, релігії, співчував і допомагав українському національно-визвольному руху, казав, що велике щастя брати в ньому участь. Бажав національного відродження, яке не роз'єднує, а об'єднує, також росіянам й іншим народам. В.І. Вернадський доводив невіддільність науки від філософії; говорив про необхідність створення логіки природознавства, а не тільки логіки понять. Наука — максимальна сила творення ноосфери. Говорячи про наукові події свого часу, В.І. Вернадський доводив, що це не криза, а перелом, який приведе до нового стану науки. Допповідач привернув увагу також до того, що в день ювілею світова інформаційно-пошукова система Google помістила на своїй головній сторінці матеріал про В.І. Вернадського, та нагадав, що напередодні, 11 березня 2013 р., у старому корпусі Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського відбулося урочисте відкриття скульптурного погруддя В.І. Вернадського роботи члена Національної спілки художників України В.С. Федічева.

Директор Інституту загальної та неорганічної хімії ім. В.І. Вернадського академік НАН України С.В. Волков розповів про роль В.І. Вернадського у створенні Хімічної лабораторії, яка вивчала, зокрема, роль живої речовини. Спонсором була цукрозаводська лабораторія. Допповідач особисто знав двох з чотирьох співробітників В.І. Вернадського з цієї лабораторії, а саме — С. Якобсон та М.І. Усановича, а також учня останнього К.Б. Яцимирського. Збереглася також низка архівних матеріалів, що дозволяє частково реконструювати діяльність лабораторії і, зокрема, В.І. Вернадського в ній. Зі спадщини В.І. Вернадського виросла біогеохімічна та біокоординаційна хімія. Керований доповідачем Інститут продовжує розпочаті В.І. Вернадським дослідження, реалізує його ідеї щодо біосфери та ноосфери, яку доповідач визначив як розумно перетворену біосферу. Вичерпання багатьох природних ресурсів, забруднення середовища, інші глобальні проблеми сучасності наблизили людство до порога, за яким або катастрофа, або — ноосфера. Допповідач торкнувся проблем розвитку енергетики, таких як воднева й со-

начна енергетика, розробка ядерних реакторів нового покоління, у тім числі рідинно-солевих, розповів про досягнення його інституту в галузі переробки та використання промислових відходів, які можуть служити цінною сировиною.

Директор Державної установи «Національний антарктичний науковий центр» В.А. Литвинов розповів про діяльність цього Центру та антарктичної станції «Академік Вернадський», про напружену працю зі збирання наукового матеріалу та підтримання станції в робочому стані, про результати XVII антарктичної експедиції та завершення підготовки нової XVIII експедиції, що відправляється в Антарктиду з Києва вже в кінці березня. Центр співпрацює з десятками закладами, видає «Український антарктичний журнал».

Після цього виступу відбувся телеміст зі станцією «Академік Вернадський». Науковці станції розказали про свої дослідження стану погоди, параметрів сонячної радіації, снігового покриву, солоності води, вмісту озону в атмосфері, геомагнітні спостереження. Сучасне обладнання дозволяє одержувати якісну інформацію, яка надається в українські та всесвітні центри даних. 20 років тому станцію придбав у Великої Британії український уряд і дав їй ім'я засновника вітчизняної Академії наук.

На завершення ювілейної сесії відбулася прем'єра документального фільму «Одкровення В.І. Вернадського», створеного до ювілею вченого Творчим об'єднанням документальних фільмів і програм Національної телекомпанії України за участю провідних учених НАН України (Б.Є. Патон, О.С. Онищенко, С.В. Волков, М.В. Попович, А.Г. Наумовець, А.Г. Загородній та ін.). Фільм розповідає про життєвий шлях В.І. Вернадського, його походження, перебування в Україні, родинні зв'язки зі славними українськими родами Короленків, Лисенків, Старицьких, дружбу з академіком М.В. Холодним, про наукову та науково-організаційну діяльність В.І. Вернадського. Залучення до створення фільму провідних науковців Академії забезпечило йому високий науковий рівень. В.І. Вернадський виступає у фільмі не просто як видатний учений, організатор і громадський діяч, а як справжній пророк. Як сказано в редакційній анотації до фільму, «Володимир Вернадський зумів осягнути розумом рух і розвиток геосфери, біосфери та ноосфери Землі. Його передбачення, особливо ті, що стосувалися переходу біосфери в ноосферу під впливом культури та наукової думки, далеко не завжди зустрічали розуміння сучасників. Але Володимир Вернадський ніколи не відчував себе самотнім, адже з ним було те знання, те одкровення,

яке він у час перебування в Україні отримав із самої ноосфери». Для загальної аудиторії фільм було показано Першим національним каналом 15 березня ц.р.

Доповіді на ювілейній сесії Загальних зборів НАН України переважно мали історико-науковий та наукознавчий характер. Тому не випадково до участі в сесії була запрошена численна делегація (більше десяти науковців) з Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України на чолі з директором професором Б.А. Маліцьким.

Але, незважаючи на значення цих подій — ювілею В.І. Вернадського та присвяченій йому сесії Загальних зборів НАН України — вони не були належно висвітлені в загальнонаціональних засобах масової інформації. У день ювілею В.І. Вернадського про нього коротко згадали Перший національний телеканал і канал ICTV без інформування власне про ювілейну сесію Загальних зборів НАН України, хоча й з використанням деяких кадрів з неї. Канал «Культура» повідомив лише про сам факт ювілейної сесії без додаткової інформації та з помилкою, що вона відбулася в приміщенні Бібліотеки ім. В.І. Вернадського, де в дійсності відбулося засідання вченої ради, присвячене ювілею. 18 березня про ювілей В.І. Вернадського повідомив також канал «Інтер» у програмі «Подорож тижня», але теж без згадки про ювілейну сесію Загальних зборів Академії. На недостатність висвітлення ювілейних заходів у ЗМІ звернув увагу Прем'єр-міністр України М.Я. Азаров, виступаючи по Національному радіо України 14.03.2013. (Зазначимо, що Кабінет Міністрів Розпорядженням №151-р від 28.03.2012 створив Організаційний комітет з підготовки та відзначення 150-річного ювілею академіка В.І. Вернадського та затвердив план заходів з підготовки та відзначення річниці). У зв'язку з недостатністю висвітлення подібних подій у ЗМІ, напрошується висновок, що НАН України повинна самостійно проводити активне висвітлення своїх заходів. Зокрема, повну інформацію про ювілейну сесію можна було б дати на сайті НАН України (де є тільки стислі повідомлення), її можна було розташувати в YouTube та соціальних мережах. Бажано, щоб НАН України мала й власний телеканал для висвітлення як своєї діяльності, так і досягнень світової науки. Про необхідність більш якісного, оперативного та системного висвітлення діяльності НАН України йдеться, зокрема, в Розпорядженні Президії НАН України «Щодо популяризації результатів наукової та науково-технічної діяльності НАН України» № 80 від 08.03.2013.

О.П. Пилипенко,
науковий співробітник ЦДПІН ім. Г.М. Доброва НАН України,
учасник Ювілейної сесії Загальних зборів НАН України